

zmagi nad Licinijem. Pod Konstantinom je tako storjen odločilen korak v smeri bizantinizma, toda ne na področju portreta, marveč v pojmovanju cesarske službe. Odločilen korak k bizantinskemu pojmovanju cesarske oblasti po božji milosti je storjen v letu 326/327 in takrat formulirano majestetično zvišanje cesarskega dostojanstva ostane poslej obvezno za stoletja.

Glavne teze študije, ki smo jih v skopih obrisih skušali prikazati, kažejo na široko historično in umetnostno perspektivo, v katere luči je uspelo avtorici izluščiti pomembne in za nadaljnji razvoj odločilne momente kasnoantične umetnosti. Snovanje prvega graverja, katerega osebni opus zna avtorica v tenkočutnih stilnih analizah razbirati iz množice vzporednih manj kvalitetnih in kopirnih del, naj bi bilo verna podoba pojmovanja dvora v umetnostnih in historično vsebinskih vprašanjih. Knjiga ni lahko berilo, vendar bo poglobljenega bralca obogatila s povsem novimi pogledi na kasnoantično dvorno umetnost in dvorno politiko. Pot do novih pogledov pa odpira le poglobljena analiza novčnega gradiva epohe, zlasti reprezentativnih zlatih multipel. Če je tu in tam težko slediti analizi minucioznih detajlov na majhnih formatih solidusov, so stilna opažanja, komparacije in analogije pri velikih formatih vedno prepričljive. Morda bi tu in tam veljalo v večji meri prirediti v pretres vzporedno kovanje bakra. Zlati Romulov multiplum iz Ostije na primer postavlja avtorica v leto 311/312, vsekakor po Galerijevi smrti maja 311. Sklicuje se na vzporedno kovanje komemorativnih bakrenih novcev za Romula, Maksimijana, Konstancija Klora in Galerija. Res navedeni Divi nastopajo na follisih s podobo templja na reveru, toda tempelj ima v tej seriji šest stebrov in legendo Aeterna Memoria. V strogo paralelo z zlatim medaljonom gredo le Romulovi follisi z dativno legendo Aeternae Memoriae ter okroglim zidanim templjem, kot ga srečujemo na medaljonu. Medaljon je zanesljivo kovan vzporedno s to bolj zgodnjo vrsto komemorativnih follisov, v kateri se javlja Romulus še sam in ga je prav zaradi tega postaviti v leto 310.

Knjigo ilustrira 41 odličnih tabel, ki jih žal občutno kazi nekaj napačno montiranih posnetkov. Avtorica sama v študiji ponovno obravnava novčne portrete z navzgor usmerjenim pogledom. Take portrete omenja že Eusebius (V.C.4.15) in preluknjani primerki, posneti na tablah 12 in 15, kažejo, da so stari uporabniki novcev kot obeskov pravilneje usmerjali os portreta kot monter tabel, kjer so zadevne glave nesprejemljivo zvrnjene naprej.

Študiji je dodan katalog glavnih tipov Konstantinovega zlata. Katalog ima 749 števil, ni pa popoln, ni corpus, kar znatno zmanjšuje njegovo samostojno vrednost. Pri posameznih številkah je sicer navedena kovnica in okvirna datacija, a katalog sam je žal zasnovan po abecednem redu reverov. Čeprav si katalog prizadeva, da bi bil popoln, bi mu le kronološka razvrstitev emisij v okviru posameznih kovnic zagotovila trajnejšo vrednost.

Aleksander Jeločnik

J. Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Band 11 (Veröffentlichungen der Kommission zur archäologischen Erforschung des spätrömischen Raetien, Band 5), München 1965, 256 strani, 61 slik v tekstu, 52 tabel in 16 zemljevidov v prilogi.

Avtor je v tej knjigi skušal podati pregled noriško-panonske ženske noše, kolikor jo dokumentirajo najdbe, tako nagrobniki kot izkopanine posameznih členov te noše v širšem prostoru srednjega Podonavja. Čeprav je že leta 1899 W. Kubitschek (JÖAI 3, 1900, Bbl.11) opozoril, da bi bilo potrebno zbrati gradivo, ki bi osvetlilo nošo keltskih in panonskih žena, je šele po tej objavi J. Garbscha zajet ta specifični fenomen v vsem pojavu. Ta noša je značilna predvsem zaradi tega, ker predstavlja v prvih dveh stoletjih edino opredeljeno domorodno narodno oblačilo v takratnem rimskem imperiju.

Uvodoma analizira avtor noriško-panonsko žensko nošo na spomenikih. Vseh je naštel preko 350, vendar pa tu ni želel doseči popolnosti; to se najbolj vidi pri naštevanju primerkov iz naših krajev, kjer ni upošteval nagrobnika iz Trebnjega, Laškega in druge v depojih naših muzejev, predvsem tistih v Celju in Ptuj. Ven-

dar pa to dejstvo ne more bistveno vplivati na rezultate, ki jih je pridobil na podlagi pregleda načina oblačenja v vzhodnoalpskem prostoru v omenjenem času. Prav tako se ti izsledki še vedno močno skladajo z ugotovitvami V. Geramba (Steirisches Trachtenbuch I, Von der Urzeit bis zur französischen Revolution, Graz 1952), ki je spomenike kartografsko fiksiral in dobil ustrezne rezultate. Pri tem opozarja v krajšem sestavku na zelo zamotano vprašanje, zakaj se ta posebnost ni ohranila tudi v moški noši.

Najprej obravnava spomenike s predstavami mladenk, ker se na teh upodobitvah pojavlja preprosta oblika noše. Zanimivo pri teh nagrobnikih, ki jih avtor našteje 73, je dejstvo, da držijo mladenke v rokah skoraj vedno tele predmete: skrinjico z dragotinami, zrcalo in prtiček. Po avtorjevih ugotovitvah je bilo preprosto vrhnje oblačilo noriških deklet iz dolgega, pravokotnega kosa blaga z majhno ovalno odprtino v sredini in z obšitimi podolžnimi stranicami. Nekoliko zahtevnejša so konično krojena vrhnja oblačila, pri katerih so naramnice ozke, izrez za vrat pa večji. Prav tako kot pri prejšnjem kroju so tudi tu podolžni robovi zašiti, razen pri odprtini za roke. Vse te mladenke so upodobljene brez pokrival na glavi. V nasprotju s tem srečujemo na upodobitvah žensk skoraj vedno tudi pokrivalo, ki je značilno v panonskem delu čisto tudi kot pokrivalo tamkajšnjih mladenk. Noša je pri poročenih starejših ženah izpopolnjena še s prstanom, zapestnico, ovratnico, lunulo, bogato okrašenim pasom, brošami in drugimi okraši. Med temi se skoraj dosledno pojavljata lunula in prstan. Iz vsega sklepa avtor — še posebej ker se pri mladenkah ne pojavlja — da so »pod avbo« upodobljene le poročene ženske. Med ženskimi pokrivali loči avtor noriško pečo, »Modius Mütze«, krzneni klobuk, panonsko pečo s pajčolanom in njeno posebno severozahodno panonsko varianto, panonski turban in njegov derivat s pajčolanom, značilen predvsem za območje Azalov med Interciso, Aquincumom in Brigetiom. Za spomenike s predstavami starejših žensk je značilno tudi vrhnje oblačilo. Tako je ta noša sestavljena iz spodnjega oblačila, ki ima dolge rokave in se tesno prilaga vratu; čez to oblačilo pa so nosile brezrokavnik spet na ramenu s fibulami ter čez vse to še vrhnje ogrinjalo. Sleherno teh oblačil je bilo nekoliko krajše od prejšnjega, tako da dajejo na spomenikih stopničast zunanji videz. Težavna je presoja celotne noše starejših žensk ravno zaradi vrhnjega ogrinjala, ki je na spomenikih čisto poudarjeno upodobljeno in zato zakriva dele noše pod njim. Prav tako niso upodobljene vse sestavine oblačil na doprsjih v medaljonih.

Težišče svojega dela pa je avtor oprl na pregled sestavin te noše, kot se nam kažejo na osnovi najdb v grobovih. Verjetno so bile sestavljene iz organskih snovi, ki so v ognju zгореle. Podobno je tudi s samimi tkaninami in usnjenimi deli ženske noše. Zato se obrača avtor predvsem na členitev tistih sestavin, ki mu dajejo zadostno oporo in možnost za nadaljnje poglobljene analize.

Členitev problematike, tako z vidika kronologije in tipologije kakor predvsem z vidika razširjenosti posameznih sestavin ženske noše kaže, da je samo v tako zasnovanem delu možno pričakovati uspeh. Osnova njegovim razglabljanjem je tako obsežen katalog najdišč z deli noriško-panonske ženske noše. Iz tega kataloga črpa avtor podatke o razvoju posameznih členov noše. Povzetek predstavlja poglavje o noriško-panonski ženski noši po podatkih grobnih inventarjev, v katerem razčlenjuje razvoj in oblikovno bogastvo fibul, sklepancev, jezičkov in drugih okrasov s pasu. Fibule deli v dve skupini. V prvi so sponke z dvojnimi gumbi, drugo pa noriške tečajaste sponke, ki jih avtor deli po značilnostih v več podskupin in podaja na sl. 41 njih kronološko zaporedje, ki sega od začetkov v poznem 1. stoletju pred n. š., pa vse do leta 180 po n. š. Število variant je največje v začetku II. stoletja, medtem ko opažamo pri starejših podskupinah, da je število fibul večje. Podobno je tudi z okovjem za pas in drugimi členi noše. Značilno je mnogo primerkov manjšega števila oblik v prvem stoletju in veliko oblikovnih variant z razmeroma manjšim številom primerkov v drugem stoletju.

Glede na naše starozitnosti je zanimiva avtorjeva ugotovitev o gradivu, izkopenam na nekropoli v Mihovem: »die dem Wiener Naturhistorischen Museum übermittelten Inventare dieses vor über 70 Jahren ausgebeuteten Brandgräberfeldes machen häufig einen recht zweifelhaften Eindruck.«

V končnem poglavju ugotavlja avtor, da se pojavljajo posamezne oblike v teritorialno zaključenih območjih, kar nam razlaga v poglavju o etničnih pripadno-

stih bolj z geografskega vidika kot pa, da bi posamezne skupine predstavljale tudi nacionalne enote. Toda najsi opazujemo geografsko razširjenost glede etnične opredelitve s še tako skeptičnim pogledom, je jasno, da se skupina, navedena pri Garbschu na sl. 59 pod 1, sklada z osrednjim noriškim ozemljem, da sovpada skupina 5 z območjem Bojev, skupina 6 deloma z bivališči Eraviskov in skupina 4 z območjem Latobikov od Stične do Sotle.

S. in P. Petru

Restaurierung und Konservierung. Bericht von der 5. Tagung der Arbeitsgemeinschaft des technischen Museumspersonals in Berlin 1964. Ergänzungsband des Berliner Jahrbuchs für Vor- und Frühgeschichte, Band I, Berlin 1964.

V desetih letih svojega obstoja se je Društvo tehničnega muzejskega osebja, ki združuje nemške konservatorje in preparatorje, močno uveljavilo z organiziranjem tečajev, rednimi in občasnimi zborovanji, predvsem pa z revijo »Zeitschrift für Museumstechnik«. Krog svojih sodelavcev je sčasoma razširilo tudi na nekatere sosednje dežele, obenem pa doseglo tudi kvaliteten dvig strokovne ravni z začetne prakticistične dejavnosti, s tem da je pritegnilo strokovnjake z različnih sorodnih naravoslovnih področij. Težnjo k ožjemu sodelovanju z bolj razvitimi evropskimi konservatorskimi centri, ki se je v društvu razvila žal šele v zadnjih letih, je pokazalo tudi 5. zborovanje. Velik del pomembnejših referatov so prispevali tuji strokovnjaki, pa tudi domači znanstveni delavci iz izvenmuzejskih institucij in industrije.

Precej referatov obravnava uporabnost plastičnih mas v različne restavratorske namene. S kritičnim odnosom do uporabe sintetičnih lakov in lepil se odlikuje prispevek R. Hosemanna, ki izhaja s stališča, da moramo najprimernejše in najstabilnejše sredstvo iskati med tistimi, ki so sorodna stabilnim naravnim snovem in se zato zavzema za uporabo polietilenskih in izobutilenskih smol. Tu gre za plastične mase, ki so jih doslej prav malo uporabljali v konservaciji — razen polietilenskih folij —, pač zavoljo tega, ker jih je možno uporabljati le pri povišani temperaturi. Avtor nakazuje možnosti izdelave primernejšega sredstva na tej podlagi. Posebno poročilo je posvečeno epoksidnim umetnim smolam tipa araldit, ki so si že pred leti utrle pot v restavratorsko prakso. Izjemna lastnost aralditov, da se pri strditvi ne krčijo, in njihova izredna lepilna moč jim dajeta v mnogih primerih prednost pred drugimi plastičnimi masami, čeprav so razmeroma dragi. Avtor demonstrira uporabo različnih vrst aralditov za impregnacijo, lepljenje lesa in stekla in kot pomagalo v razstavni tehniki.

O prednosti plastičnih mas pred klejnimi in drugimi naravnimi lepili v vlažnem okolju piše R. Wihr ob primeru konservacije in snemanja stenskih slikarjev v Trieru. Za sprednjo utrditev fresk je uporabljena polivinil-acetatna (PVA) raztopina, za omet hrbtne strani že snete freske pa vodna disperzija iste smole, s primernim polnilom. Metoda v osnovi vsekakor ni nova, saj jo za te namene uporabljajo tudi pri nas, vendar je v opisu podana vrsta domiselnih podrobnosti, ki bodo zanimale tudi našega restavratorja zaradi sorodnosti klimatskih razmer. Ne bi pa bilo odveč, če bi avtor obenem opozoril na škodljivi vpliv mikroorganizmov, ki jim je podvržena tudi polivinil-acetatna smola, če tako utrjeni objekt še nadalje pustimo v vlažni atmosferi brez posebnih varnostnih ukrepov. Isti avtor govori v drugem sestavku o svojih izkušnjah s PVA disperzijo pri izdelavi odlitkov velikih kamnitih plastik in arhitekturnih detajlov. Kamnito površino najprej po znanem načinu premaže z lateksom (gumijskim mlekom), to plast pa utrdi s stekleno tkanino in PVA disperzijo. Tako odliti negativ je mnogo lažji in je hitreje izdelan kakor mavčni. Z odlivanjem velikih kamnitih objektov se bavi tudi B. Urbon, ki pa namesto PVA uporablja za utrditev gumijastega negativa perforirano leseno ploščo s pokončno vsajenimi premičnimi paličicami, prilagojenimi reliefu kamna. Oba postopka sta lahko izvedljiva in brez dvoma tudi ekonomsko upravičena, kadar je potreben daljši transport negativov velikih dimenzij.

V daljšem referatu razpravlja A. Katz o vzrokih poškodb in razpadanja kamnitih predmetov, v prvi vrsti takih, ki so prepojeni s higroskopskimi solmi. Ker nekateri predmeti brez škode ne prenesejo dolgotrajnega namakanja, avtor priporoča